

Op weg naar een duurzame samenleving

Economische groei

1

Veel overheden en politieke partijen gaan ervan uit, dat de groei van het bruto nationaal product - dat is de waarde van goederen en diensten die overheid en bedrijfsleven in een jaar produceren¹ - de welvaart, particuliere consumptiemogelijkheden en werkgelegenheid in stand houdt en kan vergroten en dat stilstand achteruitgang betekent. Ze kiezen dan ook vaak economische groei. Het positieve van economische groei is dat ze de kwaliteit van leven kan verbeteren. Voor veel mensen is deze verbetering nog bittere noodzaak. Het negatieve is dat groei altijd gepaard gaat met toename van de ontginning van grondstoffen, toename van de verhandeling en verplaatsing daarvan en toename van de verwerking en uiteindelijk afdanking ervan en dus met uitputting van voorraden (als het gaat om eindige voorraden) en vervuiling van het milieu. 'De herhaalde keuze voor meer economische groei en particuliere consumptiemogelijkheden, die vaak een keuze impliceert voor bijvoorbeeld minder stilte en frisse lucht, is geen economische noodzaak maar een maatschappelijke keuze, die rechtstreeks afgeleid kan worden van de kennelijke waardering van de afgewogen elementen.'²

werkelijke bijdrage levert aan de verbetering van de kwaliteit van het leven, die op nationale en mondiale schaal niet tot extreme winnaars en verliezers leidt en die de oplossing van de problemen van uitputting en vervuiling die zij veroorzaakt al heeft meegenomen.'³

Grenzen zijn bereikt

GROEI WANNEER WORDT DE ECONOMIE NOU EINDELIJK EENS VOLWASSEN

Economische groei ging in het verleden in vrijwel alle gevallen gepaard met versterking van democratische waarden en instituties, met afname van conflicten en met meer tolerantie ten opzichte van vreemdelingen. Hij is nog steeds een beschavende factor, zelfs in rijke samenlevingen. Maar hij is niet te handhaven als uiteindelijk beginsel voor een verdeling van aardse goederen. Hij stuit eenvoudig op het gegeven dat plaats, energie, grondstoffen en ruimte voor afval beperkt zijn. In ontwikkelingslanden is welvaartsgroei en dus economische groei nog altijd noodzakelijk om te komen tot verbetering van de kwaliteit van leven. In rijke landen is welvaartsgroei alleen nog verantwoord als deze landen hun beslag op natuur, grondstoffen, bodem, water en schone lucht drastisch verminderen. Alleen die economische groei is wenselijk 'die een

¹ Bij de bepaling of er sprake is van economische groei, wordt de vermindering van het natuurlijk kapitaal bijna altijd buiten beschouwing gelaten. Begrijpelijk. Want de waarde van zuivere lucht, schoon water, de overvloed van levensvormen op het land, in de zee en in de lucht is niet te becijferen. Maar om vervolgens te concluderen dat deze kostbaarheden niets waard zijn omdat er geen prijskaartje aan hangt, is wel erg cynisch. In een definitie van het bruto nationaal product zouden ook ecologische kosten en baten moeten worden opgenomen. En in de definitie van productiviteit zou ook de verbetering of achteruitgang van het milieu tot uiting moeten komen.

² Tieleman, H. (1991), *In het teken van de economie. Over de wisselwerking van economie en cultuur*, Baarn: Ambo, 1991, 155.

³ Hogenhuis, Ch.T., *Leven alsof het niet óp kan. Over welvaart, kwaliteit van leven en duurzaamheid*, Budel: Damon, 2006, 243.

De wereldwijde verspreiding van de industriële productiemethoden op basis van fossiele brandstoffen hebben een sterke economische groei en een bevolkingstoename mogelijk gemaakt. Dit proces bereikt inmiddels zijn grenzen. Deze grenzen zijn niet zozeer politiek maar vooral ecologisch van aard. 'De industriële expansie heeft een verandering in het wereldklimaat in gang gezet die groter, sneller en onherroepelijker is dan voorheen werd gedacht, terwijl de niet-herwinbare brandstoffen die de industrie aandrijven schaarser worden naarmate de vraag blijft stijgen.'⁴ Het eigenlijke

milieuprobleem bestaat niet uit het aantal mensen, maar uit hun gebruik van hulpbronnen per hoofd van de bevolking. Mogelijk is de mensheid de ondersteunende capaciteit van de aarde al voorbijgeschoten. Hoe dan ook, het menselijk gedrag moet veranderen, al is het alleen al uit oogpunt van solidariteit met de jonge generatie en verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties.

Consumptie is niet de enige waarde

Het mateloze leven en de neiging om steeds meer en groter te willen, ondermijnt de kwaliteit van het leven en samenleven. Ter wille van de toekomst van de planeet aarde en van al wat daarop leeft, en ter wille van het behoud van culturele diversiteit zal het ongeremde consumentisme moeten ingedamd. Dit kan alleen als geëngageerde burgers en zij die geconsumeerd worden (de aan het consumentisme verlaafden) niet langer geobsedeerd zijn door het tomeloze kapitalisme en matigheid

betrachten. Matigheid impliceert 'niet in de val trappen van een druk bestaan en vruchteloze verplichtingen, zich ontdoen van alle modieuze hebbedingetjes, de grenzen tussen het noodzakelijke en het overbodige verleggen, de schoonheid ervaren van dingen die de meerderheid onbeduidend vindt, de ellende zien waar de meesten over luxe spreken. Kortom, zelfbeheersing tonen, niet om zichzelf van alles te onzeggen, maar om te genieten van allerlei dingen die niet door iedereen worden aanvaard.'⁵ We moeten weer 'leren waarderen wat niet noodzakelijkerwijs tot de categorie van de nuttige goederen behoort, de niet telbare goederen: poëzie, liefde, erotiek, natuurbeleving, solidariteit, alles wat de mens overstijgt, hem boven zichzelf laat uitstijgen, hem bevrijdt uit zijn minderwaardigheid, zijn geldbeluste middelmatigheid, zijn dwangmatige behoefte om te vergaren.'⁶

⁴ Gray, J., 'In onze anarchistische wereld moet realisme ons de weg wijzen', in: *NRC Handelsblad* 20 oktober 2007, 15.

⁵ Bruckner, P., *Gij zult rijk worden! Misère van de economische mens*. Amsterdam: Boom, 2002, 110.

⁶ Bruckner, P., *Gij zult rijk worden! Misère van de economische mens*. Amsterdam: Boom, 2002, 169.

Van belang is het herstel van een gezonde pluriformiteit, met veelsoortige menselijke waarden en een materiële consumptie die slechts een van de vele mogelijkheden is in een rijke overvloed aan menselijke gedragingen. Om deze pluriformiteit te bereiken is een sociale therapie nodig die het evenwicht herstelt tussen privaat en publiek, ons publieke burger-zelf een nieuwe soevereiniteit verleent over ons private consumenten-zelf, en het lot van burgers voorrang geeft boven dat van markten. 'Dit vraagt zowel om een herstel van de primaire rol van het kapitalisme als een doelmatig en productief systeem voor de vervulling van reële economische behoeften, een terugkeer van het accent op het aanbod ('push') naar een accent op de vraag ('pull'), en een herstel van het democratische publiek als de soevereine toezichhouder op onze veelvormige werelden - waarvan de markt er slechts één is te midden van gelijke werelden.'⁷

People, profit en planet

Een rechtvaardige, op deelname gerichte, duurzame (wereld)samenleving - een samenleving waarin culturele diversiteit, zorg voor het milieu en zeggenschap van mensen over hun eigen omgeving centraal staan - komt er niet zolang het huidige kapitalistische economische bestel heilig is. Immers in dit bestel geldt het recht van de sterkste. Individuen en groepen die niet tot de sterksten behoren (armen, minder getalenteerden, gehandicapten, zieken, ouderen, derde wereldlanden) en de natuur zijn alleen in tel voor zover ze niet te veel kosten.⁸ Het huidige kapitalistisch bestel wil niets weten van grenzen aan economische groei en concurrentie. Maar om te voorkomen dat energie, natuurlijke hulpbronnen en milieu uitgeput raken en mensen wegwerpproducten worden, moeten die grenzen wel worden gesteld. Als iedereen op de wereld de westerse levensstandaard zou krijgen, hebben we minstens drie aardbollen nodig. Concurrentie prikkelt individuen en organisaties om maximaal te presteren, maar ook samenwerking is een onmisbare voorwaarde voor topprestaties en economisch succes. Van belang is dat een economisch mededingingsbeleid niet alleen concurrentie bevordert, maar ook de grote betekenis van samenwerking erkent. Het accent zou wat mij betreft minder op concurrentie en meer op samenwerking moeten liggen. Mij staat voor ogen een overlegeconomie, een in onderlinge afspraak gereguleerde economie die er is om de waardigheid en het welzijn van mensen in gemeenschappen te dienen en waarbinnen alle factoren van belang zorgvuldig worden afgewogen: een economie waarin de beginselen van sociale rechtvaardigheid centraal staan alsook eerbiediging van de voorkeurskeuze voor de armen die zich in een dergelijke economie moeten kunnen verdedigen.

Met matigheid en met een overlegeconomie alleen komen we er niet. Ecologische duurzaamheid is onbereikbaar zolang de geschiedenis onder het regime van het geld, van kapitaalaccumulatie en van productietoename blijft en ook zolang wereldwijde problemen als klimaatverandering, energie- en watervoorziening, achteruitgang in biodiversiteit, armoede en de steeds groter wordende kloof tussen arm en rijk als afzonderlijke problemen worden behandeld. Wil er een doorbraak naar duurzaamheid plaatsvinden, dan moeten zowel individuen als overheden en bedrijven verantwoord omgaan met mensen, economie en natuur. Dit impliceert steeds weer een zorgvuldige balans tussen *people* (mensen), *profit* (winst) en *planet* (natuur), waarbij de één niet ten koste gaat van de ander.

Om met bedrijven te beginnen: deze zouden aan maatschappelijk verantwoord ondernemen prioriteit kunnen geven. Maatschappelijk verantwoord ondernemen betekent dat men niet alleen streeft naar winst (*profit*), maar ook rekening houdt met het effect van zijn activiteiten op het milieu (*planet*) en dat men oog heeft voor menselijke aspecten binnen en buiten het bedrijf (*people*). Bij maatschappelijk verantwoord ondernemen spelen alle kernprocessen van het bedrijf

⁷ Barber, B., 'De infantilisering van de consument is een bedreiging voor de democratie', in: *NRC-Handelsblad* 15 september 2007, 16.

⁸ Een geliefd beeld voor de planeet aarde is dat van een reddingssloep. Daarin is plaats voor een beperkt aantal mensen, willen de schepelingen tenminste overleven. Sommigen komen ertoe de zwaksten, die naar hun mening teveel geld kosten, af te schrijven. Ze laten hen over aan hun lot.

een rol, van inkoop en productie tot personeelsbeleid en marketing. Tot het domein *people* worden de prestaties gerekend op sociaal-ethisch gebied: hoe gaat het bedrijf om met haar personeel en hoe presteert zij op het gebied van sociale cohesie? Thema's die hier spelen zijn ondermeer: behartiging mensenrechten, omkoping en fraude, kinderarbeid, man-vrouw verhoudingen, armoedevraagstuk, diversiteit en discriminatie, medezeggenschap en gedragscodes. Tot het domein *planet* worden de prestaties gerekend op het gebied van milieu in ruime zin: hoe pakt een bedrijf haar verantwoordelijkheid op ten aanzien van het belasten van het milieu, de natuur en het landschap? Milieuzorg, ketenbeheer, eco-efficiency, schoner produceren, duurzame technologieontwikkeling, duurzame bedrijventerreinen zijn hiervan voorbeelden. Tot het domein

profit worden niet alleen de pure financiële prestaties van de onderneming (winst, omzet en dergelijke) gerekend. Het gaat meer om economische zaken. Hier spelen thema's als werkgelegenheid, investeringen in infrastructuur, locatiebeleid, politieke betrokkenheid, uitbesteding, economische effecten van de diensten en producten. Ook sponsoring, medewerkerparticipatie, winstbestemming en dergelijke horen hier thuis.

Waar het een bedrijf lukt de balans tussen *people*, *planet* en *profit* te vinden, leidt dit tot betere resultaten voor zowel het bedrijf als voor de samenleving: aandacht voor mens en milieu zorgt voor een positieve sfeer en medewerkers zijn meer betrokken en minder vaak ziek; besparing op energieverbruik of het voorkomen van afval is goed voor het

milieu en voor de eigen portemonnee; maatschappelijk verantwoord ondernemen verbetert de relaties met klanten, leveranciers, banken en overheden; ze zorgt voor positieve publiciteit, verkleint het risico op imagoschade, biedt allerlei marktkansen en maken het bedrijf innovatiever, origineler en meer onderscheidend. De winstgevendheid en continuïteit van een bedrijf hangen steeds meer af van het maatschappelijke draagvlak voor de activiteiten van dat bedrijf. 'Van het vermogen van dat bedrijf om tijdig en adequaat in te spelen op maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed kunnen zijn op de onderneming. Om dat alles te garanderen, richt het management van een moderne onderneming zijn aandacht niet alleen op (korte termijn-)resultaten in financieel-economische zin (profit), maar ook op mensen binnen en buiten het bedrijf (people) en op de effecten die de activiteiten hebben op het natuurlijk leefmilieu (planet). Deze drievoudige duurzaamheid leidt uiteindelijk tot de sterkste bedrijven die zichtbaar toegevoegde waarde leveren.'⁹

Maatschappelijk verantwoord ondernemen, hoe belangrijk ook, volstaat niet. Deze moet worden aangevuld met strengere regulering. Bedrijven die de hogere standaarden echt serieus nemen, zullen het voorschrijven van de gedragscode die zij publiekelijk aanhangen toejuichen, omdat dit hen beschermt tegen oneerlijke concurrentie van bedrijven die zich niet aan dezelfde standaarden houden. Overheden moeten kaders stellen, ontwikkelingen en investeringen stimuleren die bijdragen aan duurzaamheid, participatie en sociale samenhang. Nationale overheden moeten zich ervoor inzetten dat er op internationaal vlak allerlei concrete maatregelen worden genomen. Zo moeten ze ervoor zorgen dat multinationals betere prikkels krijgen om het milieu niet aan te tasten. Veroorzaken ze wel milieuschade, dan moeten ze gedwongen worden daarvoor te betalen. 'Momenteel zijn internationale investeringsovereenkomsten eenzijdig: ze zijn ontworpen om te verzekeren dat ontwikkelingslanden de activa van investeerders niet onteigenen, maar ze besteden weinig aandacht aan het omgekeerde probleem dat zoveel ontwikkelingslanden parten speelt: bedrijven die het milieu bederven en vervolgens vertrekken. Er is behoefte aan een internationaal agentschap dat milieuschade bijhoudt. Net zoals ontwikkelingslanden garanderen dat ze

⁹ <http://www.goodcompany.nl/visie>.

investeringen niet zullen onteigenen, zullen de ontwikkelingslanden waar de oliemaatschappijen geregistreerd zijn, moeten garanderen dat milieuschade volledig vergoed wordt, met duidelijke en hoge maatstaven voor wat dat precies inhoudt.¹⁰ Voor internationale milieucriminelen zou er geen toevluchtsoord moeten zijn. Elk land waar een concern (of zelfs de voornaamste eigenaren van het bedrijf) activa heeft, zou de mogelijkheid moeten bieden een proces aan te gaan of betaling van het verschuldigde af te dwingen. Een eenvoudige regel zou kunnen zijn, dat bij bepaalde soorten aansprakelijkheid enig rechtspersoon die meer dan bijvoorbeeld 20% van de aandelen van een bedrijf bezit, aansprakelijk kan worden gesteld, zelfs als het bedrijf zelf failliet is gegaan.¹¹

Nationale overheden zouden zich, om een ander voorbeeld te noemen, ook ervoor moeten inzetten, dat er internationale afspraken komen dat landen waar zich de

tropische regenwouden bevinden, compensatie ontvangen voor het in tact houden van hun wouden. De wouden zijn van immens belang: ze verminderen niet alleen het niveau van CO₂ in de atmosfeer, maar helpen ook de biodiversiteit in stand te houden; ook leveren ze grondstoffen voor belangrijke medicijnen. Compensatie kan de economie van de oerwoudlanden stimuleren en de betreffende landen prikkels bieden om hun wouden in stand te houden.

Nationale overheden zullen moeten toewerken naar een economie met een lage CO₂-uitstoot. Ze zullen beloftes om concrete plannen daarvoor te maken, moeten nakomen. Op wereldniveau zullen ze gezamenlijk allerlei afspraken moeten maken. Zo bijvoorbeeld over het instellen van een internationale heffing op lucht- en scheepvaartbrandstof ten behoeve van ontwikkelingslandenstellen, en over het beheer en de verdeling van het geld dat daarmee vrijkomt. Ook moeten ze principeafspraken maken op het gebied van technologieontwikkeling en financiering van onderzoek- en innovatiecentra in ontwikkelingslanden. Duurzaamheid is een mondiale opdracht, waarbij niemand het zich kan veroorloven te handelen uit nationale gevoelens of het denken in machtsblokken.

Bakens verzetten

Om tot duurzaamheid te komen, is meer nodig dan modieuze politieke aandacht. Serieuze en vasthoudende bijdragen vanuit de samenleving - niet alleen van ondernemingen en maatschappelijke organisaties, maar ook van individuele burgers - moeten ondersteuning bieden aan een beleid van overheden dat niet gericht is op kwantitatieve groei van economische, financiële en militaire macht, maar op duurzaamheid en dus op de kwaliteit van leven van huidige en komende generaties.

Er bestaat geen uitgestippelde weg naar duurzaamheid. Steeds weer moeten bakens worden verzet op een nog onbekend terrein. Er zijn veel mogelijkheden voorhanden om te leven vanuit verantwoordelijkheid voor de effecten van onze beslissingen en vanuit verbondenheid met de natuur en de kwetsbare medemens. Ik noem er enkele:

¹⁰ Stiglitz, J.E., *Eerlijke globalisering*, Utrecht: Spectrum 2006, 169.

¹¹ Stiglitz, J.E., *Eerlijke globalisering*, Utrecht: Spectrum, 2006, 213-214.

energie-neutraal wonen; alleen energie gebruiken die is opgewekt met behulp van zonlicht, wind, waterkracht of biomassa; een hoog-rendement cv-ketel gebruiken die niet alleen warmte opwekt maar ook elektriciteit; de computer uitzetten als die niet wordt gebruikt; de wasdroger alleen gebruiken als het regent; voor zover je moet reizen, gebruik maken van het openbaar vervoer, de fiets of een zo zuinig mogelijke auto; minder vlees, vis en zuivelproducten eten of vegetarisch eten; meer lokaal geteeld voedsel eten met groenten en fruit van het seizoen in de hoofdrol; gebruik van schadelijke stoffen verminderen; duurzaam beleggen (investeren in bedrijven die geen relaties hebben met wapenhandel, niet gebruik maken van kinderarbeid en zorgvuldig omgaan met de natuur); aandelen kopen in het microkredietstelsel van bijvoorbeeld Oikocredit;¹² kopen van *fair trade* producten¹³ en van producten met een eko-keurmerk;¹⁴

gebruiken van hout en papier met het FSC-keurmerk;¹⁵ goederen hergebruiken; de tuin vogel- en vlindervriendelijk maken.

Overheden stellen zich waar het duurzaamheid betreft nog veel te vrijblijvend op. Ze geven voorlichting over mogelijkheden van duurzaam bouwen, produceren, consumeren, enzovoort. Vervolgens laten ze het in de meeste gevallen aan bedrijven en individuen over welke keuzes die maken. Bedrijven en individuen kunnen veel doen. Tegelijk kunnen ze onvoldoende doen. Ze kunnen zichzelf namelijk niet aan hun haren uit het moeras trekken. De politiek moet het voortouw nemen. Ze vertegenwoordigt het algemeen belang en dus de politieke legitimering. Ze kan bijvoorbeeld een publieke standaard voor duurzame producten opstellen en bepalen welke producten wel of niet verkocht mogen worden. Ze kan bedrijven en burgers meer dwingend sturen richting duurzaam. Individuele keuzes in relatie tot duurzaamheid mogen begrepen worden binnen een bredere beweging van overheden, ondernemingen en maatschappelijke organisaties.

Een ander denkkader

Ik gaf aan dat een verantwoord omgaan met mensen, economie en de natuur nodig is. Om dat werkelijk te kunnen, moet er een ander type maatschappij komen, georiënteerd aan een ander denkkader. In het huidige denkkader is de werkelijkheid (de natuur) een verzameling van dode, nietszeggende dingen, die alleen maar lijdelijk de gebeurtenissen ondergaan. Dieren, planten en ecosystemen zijn zonder eigen betekenis of waarde. Ze hebben slechts een instrumentele waarde met het oog op menselijke doeleinden. De mens begrijpt zichzelf als het enige actieve wezen, dat kan handelen, zelf de koers van de dingen kan bepalen, grenzen kan verleggen en de dingen kan gebruiken naar eigen believen. In samenhang daarmee ziet hij zichzelf als iemand die zijn eigen bestaan ontwerpt. Hij is iemand 'die er nooit al is maar zichzelf in een onafgebroken actief leven verwerkelijkt, de rusteloze doener die het hier en nu altijd alweer voorbij is en zichzelf in zijn plannende activiteit

¹² Oikocredit fungeert als een wereldwijde ontwikkelingsbank namens de kerken en stimuleert mensen, kerken en instellingen wereldwijd om hun financiële reserves sociaal-ethisch te beleggen.

¹³ *Fair trade* is geen liefdadigheid, maar is er op gericht om op een eerlijke manier handel te bedrijven. Het hanteert een prijs die de kosten van een sociaal- en milieuverantwoorde productie altijd dekt. In de handel streeft men naar een zo lang mogelijke samenwerking. Dat biedt de producenten zekerheid over de afname van hun producten en dus zekerheid ten aanzien van hun inkomen.

¹⁴ Het EKO-keurmerk staat voor betrouwbaarheid en maximale zekerheid dat een product echt biologisch is. Biologisch betekent dat producten moeten voldoen aan regels ten aanzien van ondermeer gewasbescherming en dierenwelzijn.

¹⁵ FSC (Forest Stewardship Council) is een internationale organisatie die verantwoord bosbeheer stimuleert.

altijd al een stap vooruit is (daarom heeft hij ook altijd haast). Daarbij is dan de natuur zijn veld van actie; zij is zijn materiaal waaraan hij zichzelf verwerkelijkt en ontplooit¹⁶; ze is stuurbaar, kneedbaar, maakbaar, exploiteerbaar en onbepert toe-eigenbaar. Alles is er om de mens en diens zelfontplooiing. De mens meent dat zijn zelfontplooiing loopt via de herinrichting en uitbating van de dingen overeenkomstig zijn wensen, doelen en nutsopvattingen. In de techniek en in de economie ligt daarom de sleutel tot zelfontplooiing (ofwel het 'geluk'). Het volle gewicht bij het streven naar een 'goed leven' ligt in het domein van de middelen. De veronderstelling is dat iedere vooruitgang in de sfeer van de middelen min of meer automatisch welzijnsbevorderend werkt. Daarom werkt de mens koortsachtig aan de uitbouw van het arsenaal van middelen, neemt hij steeds nieuwe dimensies van de werkelijkheid in regie en voert hij het nutsregime steeds radicaler door. Hij vraagt zich niet af of daarmee de beoogde bevordering van het welzijn inderdaad gediend is, en of de natuurlijke systemen berekend zijn op deze ingrepen: ingrepen die steeds grootschaliger worden, op steeds diepere lagen van de realiteit aanzetten en een steeds hoger niveau van grondstoffenverbruik inhouden. Onze cultuur met haar in steeds nieuwe gedaanten vertonend oneindigheidsstreven, haar ontkenning van alle natuurlijke grenzen en daarmee van een menselijke maat, is inherent onduurzaam. Het hoofdaccent ligt op de economie en het vrije functioneren van de economische krachten. De economie van de groei is de norm, niet die van het genoeg.

Door globalisering vindt verspreiding van onze cultuur, de westerse stijl van leven, plaats en daarmee van een naar haar aard onduurzaam type samenleving. De westerse consumptivistische stijl van leven brengt een niveau van grondstoffen- en energieverbruik en een volume van afvalstoffen met zich mee die de draagkracht en de absorptiecapaciteit van de natuurlijke omgeving verre overschrijden. De ontketende geglobaliseerde economie richt op mondiale schaal gigantische schade aan: verwoestijning van land, achteruit hollende biodiversiteit, uitputting van visgronden, ontbossing, enzovoort.

Om te voorkomen dat de mensheid zichzelf te gronde richt, moet de westerse werkelijkheidsvisie en mensvisie veranderen. In de beoogde visie gaat het om het volgende. Planten en dieren worden niet louter opgevat als materiaal waarmee je naar eigen believen kunt doen wat je wil. Ze zijn van intrinsieke waarde: vanwege de manier waarop ze zijn, vertegenwoordigen ze in zichzelf een goed. Ze hebben elk hun eigen geheim. De mens ziet zichzelf niet primair vanuit de tegenstelling tot de niet-menselijke werkelijkheid, maar vanuit verbondenheid daarmee. In zijn visie op zelfverwerkelijking en het goede leven zijn openheid voor de ander en het andere en de daarbij behorende houding van zorg, respect en bewondering kenmerkend. Zijn grondhouding is niet die van veranderen en manipuleren van wat binnen zijn bereik komt, maar van het luisteren, een zich ontvankelijk opstellen tegenover de ander en het andere. Zijn leven staat niet het teken van het hebben maar van het zijn. Het gaat hem niet primair om vergroting van zijn eigen welvaart, concurrentie, strijd om de suprematie of streven naar beheersing, maar om aandacht voor de meer innerlijke kant van het bestaan, voor duurzame en diepgaande sociale relaties en spirituele verdieping.

Zijn grondhouding is niet die van veranderen en manipuleren van wat binnen zijn bereik komt, maar van het luisteren, een zich ontvankelijk opstellen tegenover de ander en het andere. Zijn leven staat niet het teken van het hebben maar van het zijn. Het gaat hem niet primair om vergroting van zijn eigen welvaart, concurrentie, strijd om de suprematie of streven naar beheersing, maar om aandacht voor de meer innerlijke kant van het bestaan, voor duurzame en diepgaande sociale relaties en spirituele verdieping.

Matigheid, moed en wijsheid

Boven de toegangspoort tot de antieke tempel van Apollo in Delphi waren in stenen twee uitspraken uitgehouwen: 'Ken jezelf' en 'Alles met mate'. De westerse mens heeft zich hieraan weinig gelegen laten liggen. Zijn ik leerde hij niet echt kennen. De onzekere persoon die er uiteindelijk het resultaat van was, stopte zich vol met alle buitensporigheden die de materiële overvloed die de westerse beschaving met zich meebracht.

¹⁶ Wal, K. van der, *Wat is er met de ethiek gebeurd? Over ethisch denken onder laatmoderne omstandigheden*, Kampen: Kok, Kapellen: Pelckmans, 2008, 80.

Matigheid was in de Oudheid nog een deugd. Nu is ze voor velen een lachertje. Wie pleit voor matigheid, krijg al gauw het verwijt dat hij moraliseert en bijvoorbeeld zegt dat een mens niet mag genieten of slechts zo weinig mogelijk. Ik zou daar tegenover willen stellen dat matigheid juist een waarborg voor een zuiverder en voller genieten is. Matigheid houdt matiging in de zinnelijke begeerten in. Ze maakt het mogelijk genoegens de baas te blijven in plaats van er slaaf van te zijn. 'De mateloze is een slaaf die des te onderwerpener is doordat hij zijn meester overal met zich meedraagt. Gevangene van zijn begeerten of van zijn gewoontes, gevangene van de kracht of de zwakheid daarvan.'¹⁷ De wijze stelt grenzen aan de begeerte: het zijn de grenzen die het lichaam stelt en de grenzen die de matigheid stelt. De mateloze negeert minachtend deze grenzen of wil er zich niet aan houden. De onbegrensde van zijn begeerten, die hem tot gemis, onbevredigdheid of ongeluk doemt, is een ziekte van de verbeelding. Matigheid heeft niet zozeer betrekking op een uiterlijke begrenzing van ons handelen, maar op een innerlijke maat. Zo'n maat beperkt je niet (het is geen kwestie van inleveren of anderszins een economische ruil), maar maakt je gelukker, gelukkiger, beter. Matigheid betekent de relativiteit inzien van wat materiële zaken zijn en doen. Ze helpt om de ogen open te houden voor alles wat kan afstompen en bewaart voor een teveel dat je eens zal opbreken. Ze schept ruimte voor wat er werkelijk toe doet in het leven.

Om te komen tot oprecht en duurzaam geluk, is niet alleen matigheid van belang, maar ook moed. En wel de 'moed om te zijn': de handeling waarbij je de angst voor het niet-zijn - dat ervaren wordt in angst voor noodlot en dood, leegte en zinloosheid, schuld en oordeel - op je neemt, hetzij door jezelf te beamen als deel van een omvattend geheel, hetzij door je te beamen als individueel zelf. Moed sluit altijd een waagstuk in. Er is de voortdurende dreiging ofwel jezelf kwijt te raken en een ding te worden binnen de veelheid van dingen, ofwel om de eigen wereld kwijt te raken in een leeg op-jezelf-betrokken zijn. Moed is het tegendeel van lafhartigheid, het je omdraaien en hard wegrennen als het moeilijk wordt, het de ogen sluiten als onrecht wordt gedaan en vooral het verzwijgen van de eigen opvattingen uit angst iets te zeggen wat anderen niet welgevallig is. 'Moed is onmisbaar omdat veel van wat goed en waardevol is in het leven alleen bereikbaar is als men bereid is er wat voor in de waag te stellen.'¹⁸

Om te komen tot oprecht en duurzaam geluk is tenslotte wijsheid van belang. Wijsheid bevat kennis van zaken en inzicht in de samenhang van verschijnselen; ze veronderstelt een eigen uitgangspunt, en ze komt tot uitdrukking in handelen overeenkomstig die kennis, dat inzicht en het uitgangspunt. Kennis, inzicht, uitgangspunt en handelen zijn steeds in beweging. Ze beïnvloeden elkaar voortdurend. 'Kennis verdiept inzicht, inzicht versterkt het handelen, handelen levert weer kennis op en verdiept het inzicht, inzicht kan een gekozen uitgangspunt bevestigen, radicaliseren, wijzigen en nuanceren.'¹⁹ 'Wijsheid overstijgt het zelfbewustzijn en stelt ons in staat om zowel het rationele als het niet-rationele te interpreteren. Wijsheid is zowel intellectueel als intuïtief.'²⁰ Haar kracht zit niet in het beheersen, maar in het toebehoren en toeneigen. Ze leidt vaker tot nalaten dan tot ingrijpen. Ze wil niet koste wat kost nieuw zijn en spectaculaire vorderingen maken.

© L. den Besten, Zevenaar 7 december 2009.

Lezing gehouden in het kader van Inspiratie & Bezinning, uitgaande van de Protestantse Gemeente Zevenaar en de St. Willibrordusparochie te Zevenaar.

¹⁷ Compte-Sponville, A., *Kleine verhandeling over de grote deugden*, Amsterdam, Antwerpen: Atlas, 1999, 54.

¹⁸ Kinneging, A.A.M., *Geografie van goed en kwaad. Filosofische essays*, Utrecht: Het Spectrum, 2005 109.

¹⁹ Woldring, H.E.S., *Politieke filosofie. Een systematische inleiding*, Utrecht: Het Spectrum, 1993, 24.

²⁰ Hedges, C., *Ik geloof niet in atheïsten*, Amsterdam: Meulenhoff, 2008, 154.